

Kur'an Araştırmalarının Yeni Yolları*

Yazan: Karl-Heinz Ohling

Gerd-R.Puin

Hans Caspar Graf von Bothmer

Çev.: Günay ÖZER**

19.yy. dan beri batılı İslam araştırmacıları Kur'an'ın Halife Osman döneminde son halini aldığını ve Kur'an metinlerinin, Muhammed'in hadisleri ile örtüştüğünü ve her kelimesinin yanlışsız aktarıldığını düşünmektedirler. Bu durum, günümüzde yeni metin eleştirisi, filolojik, edebi ve biçim eleştirisi olduğu kadar, geleneksel tarih araştırmaları sebebiyle şüpheye düşmüş ve sonuçta İslam'ın başlangıcı ile ilgili yeni hipotezler ortaya atılmıştır.

I. Toplum Ürünü Olarak Kur'an ?

Karl-Heinz Ohling**

İslam İlahiyatı 114 sureden oluşan Kur'an'ın, ebedi olan Allah'ın mesajlarının Muhammed tarafından açıklamaları olduğu konusunda tatmin olmuşlardır. Batılı İslam araştırmacıları da -bir iki istisna hariç- Kur'an'ın Muhammed'e özgü bir fikir olduğundan yola çıkmaktadırlar: Muhammed'in mesajları dinleyiciler tarafından taşlara, hurma dallarına, parşömentten yapılan kağıtlara yada papirüslere yazılmış veya ezberlenmiştir. Ve halife Osman'ın (Ö.656) kurduğu bir yazı komitesi tarafından 650-656 yılları arasında yani Peygamberin ölümünden sonra 28-34 yılları arasında kitap halinde toplanmıştır. Bu günkü haliyle elimizde olan metin 1925 den beri sürekli kahire usulüne göre basılmıştır. Aslı Osmani nüshasına dayanmaktadır.¹ Rudi Paret'in Kur'an Tercümesi girişinde yazdığı gibi, Bu metnin bütün olarak

* Bu metin, Almanca olarak Hans Caspar Graf von Bothmer, Karl-Heinz Ohling , Gerd-Rüdiger Puin adlı üç araştırmacı tarafından.; "*Neue Wege der Koranforschung*", Magazin Forschung, I, 1999, Universität des Saarlandes'da . yayınlanmıştır

** KSÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi.

** Prof.Dr.Karl-Heinz Ohlig. Doğ. 1938, Koblenz.Eğitimi: Katolik İlahiyatı, Filozofi ve Tarih. Trier, Innsbruck, München, Münster ve Saarbrücken. Münster'de noytestament metinleri üzerine bir çalışması ile ilahiyat doktorası yaptı. 1969. 1970'te Prof. oldu. Katolik Teolojisi, din eğitimi, pedagoji yüksek okulu Saarland 1978'den beri Din Bilimleri ve Hristiyanlık Tarihi Profesörü, Saarland Üni. 1996-1998 Felsefe Fakültesi. Dekanlığı. Birçok yayını vardır. Araştırmasının ana noktası:Kültür tarihinin avrupada ve 3. dünya ülkelerinde İslam'ın başlangıcında dinler tarihinin duraklamaları ve Hristiyanlık eğitiminin etkileri.

¹ Rudi Paret, "*İslam'da Tarih Kaynağı olarak Kur'an*". Der İslam. 37, 1961, 27.

Muhammed'in tebliğini tastiklediği var sayılmaktadır. (Bizim Kur'an'ın tamamında tek bir ayetin bile Muhammed'in kendisi tarafından söylenmediğini düşündürecek hiçbir sebebimiz yoktur)²

Bu arada yaklaşık 25 yıldır birkaç yayınlama şekli var ki; Muhammed'in fikrini veya Osmanî yazı işlerini sorgulamaktadır: G.Lüling Kur'an'ın bir bölümünü Muhammed'den önce, Aryani kökenli bir çevreden geldiğini ve eski Arapça ile ilişkin motiflerle üzerinde çalışılan aslında Hristiyan beyitlerine dayandığını ileri sürmektedir.³ John Burton, yazının tamamının tarihini Osmanî'den önceki dönem olarak saptamaktadır.⁴ John Wansbrough'un çalışmaları bizi daha ileriye götürmektedir. O, Kur'an'ın önceki Halife Osman dönemindeki bitmiş halini reddedip çok daha geç bir tarihi, 8.yy.ın sonu ve 9.yy. başı olarak Mezopotamya'da son halini aldığını kabul etmektedir. Bu zaman zarfında sözde Kur'an'a bir çok toplumsal gelenek karışmıştır ki, bu da ilerde çok kapsamlı araştırmalarla hangisinin sahipsah hadis, hangisinin Kur'an olduğunu ayırt etmek gerekmektedir.⁵

O halde tartışılması gereken birbiri ile bağlantılı iki soru:

1-Kur'an'ın bitmiş halini nereye ve hangi zamana oturabiliriz ?

2-Kur'an'ın malzemesi tüm ya da kısmen Muhammed'e veya Muhammed geleneklerinin öncesine mi, yada sonrasına mı dayanmaktadır?

Bu sorular sadece tarihi-eleştirel araştırmalarla metin üzerinde çözülebilir. 9.yy' da oluşturulan efsanevi hadis aktarmaları bize yardımcı olmaktadır. Son olarak Muhammed'in hayatı ile ilgili olan (bilgileri) Kur'an'ın kendi çok az vermiştir. 9. ve 10. yy.da hayatı ve ayrıntıları geniş bir şekilde efsanevi olarak anlatılmıştır.

Resim-1: Kod: Sana 01.25.1:Sağ bölüm 7. surenin başından 22 satır yazılmış,Solda,7. surenin sonu ve 8. surenin başı 28 satır. Süre ayracı olarak bir boş satırla sonuçlanır. Hicazi örnek, Farklı eller, farklı çizgi grupları ayet ayracı olarak kullanılmış. -2 Yarı 1/2 Yarı 7. yy.

Kur'an'daki tarihi eleştirel bu çalışma henüz tam olarak sağlanmamıştır. Gerçi hala henüz yayımlanma-

² Rudi Paret, *Kur'an Tercümesi*, Berlin, Köln, Mainz 1979. 5.

³ G.Lüling Kur'an'ın Kökeni Üzerine. İslam öncesi Hristiyan şarkı bentlerinin Kur'an'da Yenilenmesi üzerine Çalışma, Erlangen 11974. 2. baskı, 1993.

⁴ John Burton, *The Collection of the Qur'an*, Cambridge, London, New York, Melbourne. 1977.

⁵ John Wansbrough, *Quranic Studies*, London. 1977.

yan ama araştırılan el yazmaları var. Bu el yazmaları zamana göre kullanılan yazı malzemesi ve türü açısından müsamaha gösterilirse de 7.yy.a kadar uzanmaktadır.

Mamafih ispatlanmamış birçok delil ise bitmiş Kur'an'ın 7.yy.ın son 20 yılında tamamlandığını aynı zamanda da sonraki dönemde farklı versiyonlarının olması gerektiğini ve bunların da 9.yy. da örnek: “Şeytan ayetleri” içerdiğini⁶ ya da 113/114. sureleri tanımadıklarını ileri sürmektedir.⁷ Bunun dışında en eski Kur'an el yazmaları” *Scriptio defectiva* (eksik, yanlış müsvedde yazılar)” denilen yazıyla yazılmıştır. Onlar sadece sessiz harfleri verirler, sesli harflerin okunması ise sonraki dönemde birçok yerden metni yorumlamakla olmuştur. En eski el yazmalarında da bazı sesli harfler kesin değildir, bu yüzden de ileride yanlış okunmamasına dair bir kesinlik yoktur. 19.yy.dan beri bazı İslam bilimcilerinin (A.Mingana)⁸ Kur'an'ın “aram” dili yani o devirdeki doğu Suriye Arapça'sından güçlü tonlar içerdiğine dikkatleri çekmiştir. Belki Kur'an 'daki “karanlık” –Metin mevcudunun önemli bir bölümü (Bunlar Rudi Paret'in Kur'an tercümesinde parantez içinde uzatma yorumlardan tanınabilir)- yani anlaşılmayan bölümleri okumayı denemek için, eski Suriye diline dayanan alt yapısına inmek yeni okuma türlerini geliştirir. Muhammed'in ölümünden sonra Kur'an'ın “Defektiv (eksik yanlış)” halini alması 40-60 yıl sürdüyse, ilk ayetlere toplum geleneklerinden birçok şeyin katıldığı da düşünülmelidir. İsa'nın ölümünden 40 yıl sonra “Markus Evangelium'un” oluşumuna kadar İsa'nın hayatı ve anlattıkları nasıl da çarpıtılıp değiştirilmişti ve toplumsal öğeler katılmıştı ki, İsa nerdeyse tanınmaz hale gelmişti. Bu da bize Muhammed'in sözlerine cahiliye dönemindeki eski Arap geleneklerinin olduğu gibi sonraki toplum geleneklerinin ya da İncil malzemelerinin ve motiflerinin karışması olasılığını gösterir.

Bu metindeki, şimdilik kendiyile örtüşmeyen ve eğer tek bir yazar kaynak gösterilirse anlaşılması zor ifadeler, bir çok gerilim ve fikir ayrılığı-

⁶ Sure 53/19-25, Üç eski Arap tanrıçasının Allah'ın kızı sayılarak tartışma konusu olan bir metni referansı. İki Kur'an yorumcusu (daha geç dönemden) (Taberi öl: 923 ve İbn Sa'd öl: 845) bu üç ilaheye atfedilen rica duası (Şeytan ayetleri, Çünkü sözde şeytanların telkini üzerine dayanan) bu metnin bir versiyonunu ortaya koyuyorlar. (İlave olarak bkz. Rudi Paret *Kur'an, Yorum ve Konkordans*. Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz 3. baskı, 1980, 461).

⁷ Müslüman İlahiyatçı İbn Mes'ud'un kullandığı Kur'an Metni. Sadece 112. Sureye kadar. (Karşılaştırınız: W. Montgomeri Watt / Alford T. Welch, İslam. (Muhammed ve İlk Dönem -İslam hukuku- Dini hayat (d. Amerikan üzerine Orijinal Sylvia Höfer'den; Sırasıyla “İnsanlık Dinleri” Christel Mattias Schröder'den. Bd. 25, 1) Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz. 1980- 181). Sonraki geleneğe göre İbn Mesud (öl: 652) Muhammed'in çağdaşıydı. Watt / Welch de- diğer bir Kur'an versiyonu gibi – Osmanî yazıdan önce ondan bahsederler. Yine de sünnetin tarihlendirilmesinde güvenilirlik söz konusudur.

⁸ A.Mingana, “Syriac Influence on the Style Of Kur'an”, Bulletin of the John Raylands Library, Manchester.1927, 77 vd.

nın da sebebini anlatmaktadır. Birçok ifade, özellikle de hayatın mümkün olan her alanıyla ilgili olan Fıkıh, kapsamlı bir hak geleneği ile çoktan toplumda yerleşmiş ve uygun ihtiyaç kuralları –miras hukuku, kölelik, evlilik-cinsel haklar gibi hususları kapsamaktadır.

Aynı zamanda ileriki yazı işlerine sembol olan birçok motif kendini göstermektedir. Bazı örnekler analım: Wansbrough, bir Arap peygamber tarafından tebliğ edilen Kur'an metinlerinin toplam yapısını sonraları yazılmış olarak düşünüyor. Ya da sadece Yesrib'de fikir ayrılığına düştüğü Yahudilerle değil Hıristiyanlığa ve Papazlarına (S. 9,30) karşı da olan bu sert polemiklerin Muhammed'in hayatında nasıl bir "yeri" vardır? Bu arada arka planda Arap Bölgesinde daha hiç olmayan bir çatışma olduğu varsayılabilir mi? Ya da :Yahudi ve Hıristiyan topluma karşı yöneltilen bir suçlama, İslam, eskilere göre yeni bir dinmiş ve denenmeliymiş –veya tebliği karakterize etmek için eskilerin en iyisi şeklinde bir tartışma- teolojik argümanı ile sunulması çok erken ve henüz gerekli değildi.⁹ Musa ve İsa Hıristiyanlar ve Museviler tarafından "kapıldığı" yani sahiplenildiği için Kur'an "ilk Müslüman'a, bir bakıma eski bir bakıma da rakip dinlerde olumlu bir varlık olan Hz. İbrahim'e el atmaktadır. İslam "İbrahim'in dinidir". (S.2.130.135) ve Kâbe O'nun tarafından yapılmıştır (S.2, 125.). Ceza hukuku olarak düzenlenen derleme de İslam öncesi ve İncil malzemelerinden, İncil'deki varlıkların birleştirilmesinden oluşturulmuştur. Muhammed'in eşlerinin farklı sınıflardan sayılması (S.33, 50-52) ve son durumda da Muhammed'in davranışlarının (evlilikler) haklı gösterilmek istenmesi, redaksiyon ekibinin geçmişe bakarak önlerindeki materyalleri düzenlemedeki sistematik eğilimlerini ifşa eder.

Kuran'ın yazı bütünü olarak oluşumu üzerine zaman ve bölgedeki ipuçları, bize İncil belgelerinden yapılan belli miktardaki kalıntıları da vermektedir.¹⁰ Tevrat ve İncil'den edebi olarak tamamen farklı olan Kur'an'a temelde "Narrative" malzeme geçmiştir. Peygamber ve Paulus metinleri geçmemektedir. Bu, alıntılarda edebi olmayan kaynakların kullanılmasından anlaşılmaktadır ki, daha çok sözlü anlatılardan derleme yapılmıştır. Çünkü geleneksel olarak aktarılması daha kolaydır. Bu, ruhban sınıfının ve İncil

⁹ Hıristiyanlık 2. yy.da benzer ithamlar üzerine tartışmışlardı ki sonradan islami argümanlarda aynı tarz üzerine cevaplanmışlardır.

¹⁰ Muhammed ile İsa'yı karşılaştırınız. Hıristiyan mantığınca önemli Kur'an Metinleri Claus Schedl tarafından yeni tercümesi ve açıklaması yapılmıştır. Viyana. Freiburg . Bazel 1978. Heinrich Speyer, *Kur'an'da İncili anlatımlar*. 1931. (Sonraki Basım 1961). Esaslı bir özet fakat kritik analizi yapılmadan , tek yazım olarak Herbert Buse tarafından da sunulur. *İslam'ın Yahudilik ve Hıristiyanlık ile Dini ilişkileri. Kur'an'da ve Günümüzde Diyalogların Temelleri* . (anahatları. Bd. 72) Darmstadt 1988.

yazısının serbest çeşitlemeleriyle ve ayrıca bir çok da “Apokryphs” (kilise ile ilgili olmayan) İncil malzemesiyle tekrar yapılandırılmıştır. Hala yürürlükte olan kanaat, Muhammed’in bunların hepsini çevresinden veya seyahatleri esnasında -sadece (9.yy.) hadislerine göre belgelendirilen- elde ettiğidir ki, hiçbir şekilde kontrol edilemeyen tarihi verilerle desteklenmektedir. Fakat bir çok sebep Kur’an’daki sözlü anlatımın, Tevrat ve İncil kökeninden olduğunu daha sonra da İslami, Yahudi ve Hıristiyan toplumuna göre şekillendirildiğini bize göstermektedir.

Resim-2 Kod: Sana 01.27.1:Detay bir palimpsesti gösteriyor.Bunun manası, daha eski yazı parşömendi bir daha kullanabilmek için yıkanmış, ikisi de üst üste Kur’an yazısı ve Hicazi örnekte yazılmıştır.Niçin daha eski olan önceden süs işi sure ayrıca olarak kullanılan silinmiştir. Bunu bilemiyoruz .2. yarı ½ yarı 7.yy. Bunun benzeri 100 Hicri civarı 8.yy.dan önce

Muhammed’in ölümünden hemen sonra Mezopotamya’da, Müslüman Arap toplumlarından bazıları politik liderliği Yahudi ve Hıristiyanlarla uyum içinde devam ettirmekteydiler. Onların anlattıklarını tanıdılar ve özellikle narratif malzemeler basit yerleşim yerlerindeki halka aktarılmış ve Kiliseye ait olup olmadığı ayırt edilmeden karışmıştır. İşlerine yaradığı kadarıyla Müslüman toplumlar Hıristiyan ve Yahudilerin anlattıklarını alıp Muhammed’in vaazlarından da faydalanarak farklı yorumlar yaparak yeni görüşler ortaya atmışlardır. Bu bize şunu açıklayabilir, niçin bir dizi İncil anlatımlarının İslam öncesi dönemdekilere ait “ceza anlatımlarında” “ve (o zaman) senin efendin... dediğinde” vb. ifadeler, açıkça dinleyiciler üzerinde tanıdık şeyler uyandırırken, bu cümlelerin devamı yok ve dilbilgisel açıdan da yanlışlar.

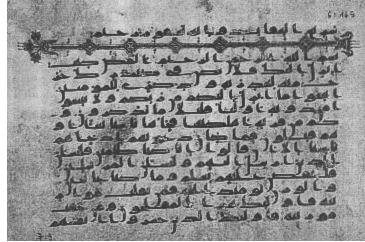
İncil’den aktarılan “içerik” dikkatle incelenirse Doğu Suriye İlahiyatının geneli İsa’nın Tanrı değil tanrının elçisi ve seçtiği bir insan olduğu anlaşılır. (mesela S.3. 42-48, 51, 59, 4. 171, 5.116, 117, 19.30, 34, 35. vs.) Suriyelinin Tanrı anlayışında da “tek güç” olan bir varlık tanınır: Tanrının çocukları yoktur. (S.4.171; S.19.34) Bunun yanında İsa’nın çarmıha gerildiği hatta ölümünün tartışıldığı (Dekotik) bölümler vardır. (S.4.156-158 S.5,116) Hıristiyanların da Meryem’i teslisten saydıkları şeklinde ifadeler geçmektedir. Böyle bir görüş şiddetli bir Meryem hayranlığı olan ve tek vücutlu toplumlarda da olurdu. Orada dışarıdan bakılırsa Meryem’e Tanrıça gibi saygı duyulmaktaydı. Bakire olarak doğum yapmasının dışında Meryem’den Mose ve Aaron’un (Harun) kız kardeşi olduğu (S.3. 35; 19. 27, 28) bahsedilir, aynı

zamanda (S.26, 59 ve S.5, 29) uluhiyyet ve tahtta (Amrans'ın çocukları Aaron, Mose ve Mirijam) onun vaftiz babasıdır: aralarında bin yıldan daha fazla zaman olan bu varlıkların asıl kaynaşmasını H.Busse haklı olarak tipolojik Hristiyan yorumlarına dayandırmaktadır.¹¹ Fakat bunun yayılması sadece Hristiyan toplumlarının var olduğu bölgelerde düşünülebilir.

Kur'an'ın oluşturduğu İncil motifleri doğu Suriye bölgesinden yapılan alıntıya işaret eder. Orada hakim olan Hristiyan Suriyelilerin Tanrı bilgisinin dışında tek vücutlu toplumlarda Doketik tartışmalar ve kesin olarak tipolojik anlatma örnekleri yayılmıştır. Muhammed döneminde Arap toplumlarındaki çoğunluğu inandırmak çok zor, aynı zamanda eski geleneklerine o kadar bağlı olmaları ki Muhammed bütün bu farklılıkları sahiplenmedi.

Şundan yola çıkılmalıdır ki ilk olarak, Osmanlı yazımı Kur'an'a daha büyük bir sağlamlık ve güven atfetmek için geç İslam İlahiyatında, taraf tutan bir tarih konmuştur, ikinci olarak mekan yönünden, Kur'an'a iktibas edilen geleneği hiçte az olmayan sadece Doğu Suriye'nin olduğu varsayılabilir. Üçüncüsü de Muhammed'in aktarmalarının bugünkü Kur'an'ın "sadece" çekirdek kısmını oluşturduğu ve kendinin bir çok farklı açıdan sonraki ilahiyatçılar tarafından üzerinde çalışıldığını söyleyebiliriz. Diğer bir ifade ile Kur'an'ın Muhammed tarafından ifade edilen "öğretileri" sorgulanmalıdır.

Sadece bu hipotez üzerine, gelecekte metnin yapılmasıyla alakalı, tarihi eleştirel bir araştırma, İslam'ın başlangıçtaki normlaşma sürecini bilimsel geçerliliği olan bir sonuca götürebilir.

Resim-3 Kod.Sana 15-24.1: 6. surenin sonu ve 7. surenin başı. Kufi örneğinde. Yazı tarzı belirgin şekilde tanımlanmamış. Süs işleri bandının motifleri boğumlarla verilmiş ki İslami donanımda az kullanılırken, Bizans'ta çok yaygındı. 2.yy. sonraları / 8.yy. sonu

Yüzyıldan fazla bir zamandır aynı şartlardan yola çıkan İslam araştırmaları çok sevilen şüphesizlikleriyle vedalaşmak zorunda kalacak. İslam teolojisi için, böyle bir araştırma yönü, problemlere götürecektir. Çünkü Kur'an'ın açıklamalarının geleneksel kurucu ögesi sorgulanır. Yine de ümit edilir ki, tarihi kritik eleştirisi, bu büyük dünya dininin temel dokümanlarının derinliğini anlamaya götürecektir.

¹¹ A.g.e. 118

II. Kur'an'ın İmla Tarihi İçin Yemen'deki En Eski Kur'an Fragmanlarının Anlamı Üzerine

Gerd-R.Puin *

Yemen'in başkenti San'a'da dünyanın en eski camilerinden biri var, daha .Muhammed'in zamanında (570-632), bir sarayın sütunlarından ve taşlarından yapıldığı söylenmektedir. Bugüne kadar, 1100 yıldır varolagelmıştır. 70'li yılların başında batı tarafındaki duvarın onarımında, dıştaki çatı ile aşağıdan görülebilen bir sandık kapağı arasında bir sürü Kur'an fragmanı ve parşöment bulunmuştur. Antika yönetimi bu bulguları güven altına alıp malzemenin bilimsel olarak adil bir şekilde belirlenmesi için yurtdışından yardım alabilme çabaları göstermiştir. Projenin biri için, Prof. Dr. A.Nothing'un (Hamburg) azmi ile Alman Dışişleri bakanlığı, Kültür Bölümü tarafından milyon değerindeki maddi imkanlar sağlanmıştır. Restorasyon, Göttingen Üniversitesi gözetiminde ilk olarak (1981-1985)de İslam bilimcisi olarak benim, sonra da (1985-1986)da Saarbrückenli, İslam minyatürü uzmanı dostum Dr.Hans-Caspar Graf v. Bothmer tarafından yönetildi.

Geçen yıl arkadaşım Bothmer'de Alman projesinin gözetimi altındaki fragmanların onarımlarını mikro filmlere çekebildiğinde sistematik bir düzenleme ve bilimsel bir işlem başladı. İlk izlenimler bilimsel kurumlara hemen duyuruldu¹². Şimdi burada çalışmaya bir şahesermiş gibi bakılmalı ki, en eski metinlerin yardımı ile Kahire Kur'an'ının metin yapısı ve tarihi araştırılabilir. 1952'de 2.baskısı el-Ezher Üniversitesi tarafından hazırlanan bu baskı güvenilirliği sebebiyle İslam dünyasında en yaygın ve batı oryantalizminde de referans (ana) metin olarak kabul edilmektedir.

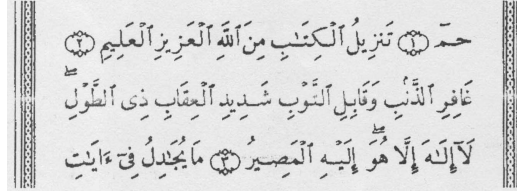
KUR'AN'IN İMLASI

Kur'an, "lektür" yani "okunuş" müslümanların kutsal kitabıdır. İna-nışa göre yazılan Kur'an kutsal ya da ilahi değil, söylenen yani tecvitle ez-

* Dr.Gerd-R.Puin. Doğ.1940 Königsberg/ Oztpreusen.Lise 1959 Fürth/ Bayern, Askerlik: 1962-1969 İslam Bilimleri Eğitimi, Coğrafi Bilimler ve Politik Bilimler, Bonn.1964/65 'te 7 ay Riyad/S. Arabistan.Doktorasından sonra 1,5 yıl Alman Şark Enstitüsü,Hamburg. (Dini raporu Arab Yarımadası ve Filistinliler) 1972'den itibaren Şarkiyat Enstitüsü Saarbrücken'de asistanlık ve üst akademi, 1981-85 Kültür yardım projesi çerçevesinde "Arab El Yazmaları Restorasyon ve dizaynı", Yemen Antika Müdürlüğü/Sana

¹² Gerd Rudi Puin. *Methods of Rescarch on Qur'anic Manuscripts – A Few Ideas*. (Catalogue of the exhibition of Yemeni Koranfragments) al-Kuwayt: Dar'al- Âtr al- İslamiyye 19 Marsch -19 May 1985. S. 9-17. Ders: *Observation on Eary Qur'an Manuscripts in Sana; in; Stefan Wild (ed): The Qur'an as Text*. Leiden : Brill 1996. S. 107.111. Ders: *Orthographic Peculiarities Observed in the most Archaic Fragments of Yemeni Korans; The "Alif Maqsurah" phenomenon Vortrag auf dem Symposium "Qur'anic Studies on the eve of the 21 st Century"*. Leiden, Juni 1998.

berden okunan kutsal (kelam)dır. Bu metnin yazımı insan ürünüdür ve M.S.7.yy. Arap yazısıyla yazılmıştır. Mısırda bulunan Papürus bulgular Kur'an'ın en eski parşömen fragmanları olduğu ve orda muhafaza edildiği görüşünü biliyoruz. Fakat Sana'daki en son "bulgu" Kur'an el yazmaları, herhalde ilk döneme en yakın yazmaların en zengini olanıdır. Aşağıdaki yazı örnekleri Sanaa'da bulunanlara aittir ve burada ilk defa tanıtılmaktadır.

Resim 4- Kahire Kur'anında 4. surenin başı

Arapça, Aramca'nın kızı sayılır fakat doğu aramca mı, batı mı hala tartışılır.¹³ İbrani'ce ve Arapça'ya karşın eski Arap yazılarında farklı harflerden birleşip bir biçim oluşturan bir takım türlere de rastlanır. Bunun akabinde 28 harften sadece 7'si belirgin, ötekilerin hepsi çokanlamlı; örneğin basit noktalar bir çok şey ifade edebilir. b ب -, t ث-, s س-, n ن- ve y ي-, h'ح' nın altında c için ج, h ح veya ح, s-س ş olabilir, sad ض dad ض olabilir, ta ط hem ط, hem de ظ olabilir. Eski Kur'an parçalarında çok anlamlı harfler metnin yarısından fazlasını oluşturmaktadır. Fakat genelde "ayırt edici" noktalar konulmuştur, bu da sessiz harflerin belirlenmesinde yazılmaktadır. Bu olayda bir çok kez dilbilgisel ve belirlenen ilk içerikler birbirine geçmiştir.

Çoğu sessizlerin belirsizlikleri yazı sistemindeki anlamsallığı ve seslilerin hususiliğini ihmal etmektedir, mesela: Der Meister Schilt den Lehrling wegen seiner schmutzigen Pfoten (Usta kötü el yazısı sebebiyle çırağı azarladı.) Almanca'ya Dr mstr schlt dn Lhrlng wgn synr schmtzgn Pftn, geçer. Bu örnekteki sessiz harflerin arasındaki sesliler mesela sadece bağlamdan çıkarılabilir. Bu denli bozuk/eksik bir yazının Kur'an gibi önemli bir metin için pek makul değildir! Günümüz için demirbaş kabul edilen Kahire baskısında hareketler vardır. Şeddeli okutma, uzatma, düzgün telaffuz ve tecvitler bize işaretli bırakılan, eski metni bugünkü "okunabilir" hale getirmiştir. Bir metnin ilk yapısından itibaren günümüze kadar ki zamana değişmeden geldiği konusunda Müslümanlar genel olarak "batı" şüpheciliğini tanımıyorlar. Onlar daha çok metnin eksik haliyle o kadar güçlü bir şekilde ezberlendiğini hiçbir şekilde tahrif edilmediğini ve her türlü değişimden korunduğuna inanmaktadırlar. El yazmalarından dikkat çeken husus, önce-

¹³ Beatrice Gruendler: *The Devolopment of the Arabic Scripts. From the Nabeteian Erat o the First İslamic Century According to Dated Texts*. Atlanta. Scholars Pres 1993 (Harvard Semitic Studies 43); ve ilave olarak Rez. Von F. Scagliarini in *Orientalia*. ROM 63 (1994) 294-297

den çıplak olan yazının zamanla ne kadar “zenginleştirildiği” dir, eski müsveddeler de, daha sonra sesli harfler konularak ve olası hatalara karşı düzeltilip “modernleştirilmiştir”. Metnin okunuşundaki zorluğun tespitiyle birlikte başka okunuşların doğru olduğu konusunda tartışılmış ve Kur’an’ın yedi veya daha fazla “okunuş türü” ortaya çıkmıştır. Modern bir listede¹⁴ bu çeşitlerin onbinden fazlası kaydedilmiştir. Birçok farklılık telaffuzla ilgilidir manasıyla değil, hatta Kur’an’ın genel kabul edilen paragraflarının bugüne aktarılan varyasyonları içerik olarak anlam taşımamaktadır. Fakat bu hiçbir şekilde Kur’an metninin evriminin araştırılmasında izlerin eksikliğini elinden aldığı anlamına gelmez.

NORMLARDAN AYRILMA

Yukarıda belirtildiği gibi uzun zamandır imla ayrımları (farkları) vardır; bunlar coğrafi olarak tanımlanan aktarma okullarına ait denilebilir. Müslümanlar bu türleri okuma tarzları arasında aktarıldığı için kabul ederken, yazı hatalarından temiz olarak değerlendirdiklerinden, el yazmalarındaki değişimler ilgi çekmemektedir. Bu batılı Kur’an araştırmacıları için de geçerlidir. Şimdi burada San’a’nın en eski el yazmalarından bir anlam mevcut. el yazmalarındaki çeşitlilik, ne yazı türlerinin listelerinin ezbere okunması, ne sure düzeni, ne de ayet sayıları yakinen bilinebilir. Bizim şimdiye dek bin yıldır eski, yerli edebiyatla Kur’an’ı tanımamız, o zaman için var olan türleri tanımlamak ya da bir deneme olarak değil de, değişimin sınırını emin bir şekilde ortaya koymak için idealize edilmiş bir resimdir. San’a kuranları bize bir çok değişimin edebi çeşitlerde bulunduğu, ama tekrar edildiklerinde, lafzın kelami olarak gözden düşürülmemesi gerektiğini, Kur’an hatta eski Arapçasına dair değerli ip uçları gösterir. Olay kısaca anlatılmaktadır.

Resim 5’teki (a) çerçevesinde (**min mekanin baîd**)(من مكان بعيد) (Sebe süresi 53) okunmaktadır. Fakat burada sadece kalın baskılarla ifade edilen harfler tek anlamlıdır. Sonraki (**baiyd**) بعيد kelimesi sözün bağlamından anlaşılamayacak kadar çok anlamlıdır. Bağlam dışında baktığımızda tablodaki haliyle teorik olarak bir çok anlam içerebilir. Yazıdaki doğru yorum:

b a ‘ i y d

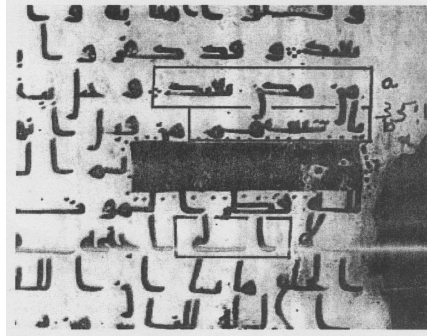
Not: (Bu okuma şekilleri resim 5’teki (a) çerçevesinin Arapça okunuşu vesilesiyledir. Çev. Notu)

¹⁴ ‘Abdal- al Salim Makram ve Ahmet Muhtar ‘Umar : *Mu’cem ul Kıraat al-Quraniyye Ma’a Mukaddime fi l-qira’at ve-eşher al- qurra*: 1-V111, al-Kuveyt: Zât as-Salasil 1402-1405/1982-1985

t - - n d
t u ğ u t k
n i a t
y b

Burada tüm okuma seçenekleri bile yok (mesela Biyd' de düşünülebilir), özelliklede bir önceki iki kelimede bulunduğu bağlama göre: man , manna , munna ,makkana , da ki gibi.

Resim 5 deki sayfa kesitinde yine biz bir defa daha (**b**) çerçevesindeki (با شيعهم) bişya'ihim kelimesine bakıyoruz, normalde klasik Arapçada, bişya'ihim (sondan önceki ikinci hece kısa **ı** ile)dir. Uzun vokal / **i** / San'a el yazmalarında **-hum/him** ve **-kum**'dan önce tamamen, esasen aramca da olduğu gibi normal bir son ekin önünde, kurallı bir bağlama vokali olarak daha sık rastlanır

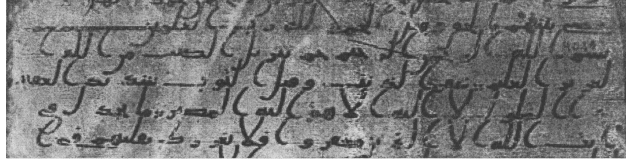

Resim-5 Kod: Sana 01-28.1: 34. surenin sonu 35. surenin başı. 35. surenin başında kısa bir süs bandı ve satırda çerçeve altında **a** ve **b** duruyor.2.yy. öncesi / 8. yy ilk yarısı.

Bu bilgiyle biz (basılmış) Kur'an metnini benzer anormallikler üzerine bucak bucak arayabiliriz ve verimli misaller bulunur. Mesela Kur'an 3:13 ve 3:165 de, **mit'ayhim** ve **mit'ayhâ**'da olduğu gibi, nerede ilave **Yâ**, iyelik zamirlerinin önünde ikil olarak anlanmalıdır. O halde aslında "onlar gibi çok anlamında" anlaşılmalı iken, ikil olarak yorum 'iki defa aynı çok,onlar gibi' yapıyor.

C çerçevesinde uliy kelimesi adet olmayan bir imla ile(ء ل ي...) olarak duruyor. Normal tarzda genel yazımda 'Uwliy(اولى) olarak beklenirdi. Sıklıkla yapılan bir değişimle genellikle 'ila (ي ا ل) ile engellenir (önüne geçilir) Bu olaya diğer bir yerde dikkat edilmemiş olabilir. O halde önemli bir yazı hatası söz konusu mudur?

Mümkündür ki tekrarlandığında kısa vokaller normal klasik yazımda ifade edilmeden kalır ki böyle bir kritikte yapılan araştırma, önceki paragrafta açıklandığı gibi yeni anormal basılmış Kur'an metinlerini çoğaltır.

Resim-6 Kod: Sana 01-29.1: 39 surenin sonu, 40. surenin başı (4. resimle kıyaslayınız) En üst satırın sonunda sure

sonu sure ayracı olarak grafik bir elementle tamamlanmış. 1.yy sonu/ 8.yy. başı

Yeni bir anlayışa götürsün diye son bir örnek daha alıyoruz. Kur'an'daki yalnız yerler üzerine dışarıya açılan zengin bir anlam vardır. Çerçeve içindeki pasaj şöyle sesleniyor.

La ilâhe 'illa huve 'ilayhi l-masir/

Ondan başka ilah yoktur ve sonuç olarak her şey o'na döner .

'**ilâhe** kelimesi beklenildiği gibi (الله) olarak değil, bilakis (o halde bozuk yazımla yazılmış /a:/) (ليه) -olarak iki noktayla 'çok' anlamında! yansıyor.

Uzun /a!/' nın, harflerin birisinin yardımıyla tekrarlanması mutad vechiyle uzun /i:/ veya yarım sesli /y:/ oluyor! Sadece burada değil bu kelime ve bu Kur'an parçalarında da ispat edilebilir. Bilakis eski Kur'an parçalarında da çok defa meydana çıkar. İmla ve diğer detaylar hem Kahire Kur'an'ından, hem de belirli literatür okuma tarzının tanınmasından ayırt edilebilir. Böyle ve benzeri, açılacak bazı tarihi özellik içeren parçalar üzerinde yapılacak gözlemler bir imla tabakasına ulaştırır. Arap Kur'an öğretimi bin ve daha fazla yıllar öncesinde bu kadar tanınmış (veya henüz çok az, sadece noktalı ve "ölçülü" olarak) değildi .

YENİ BİLGİLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ NASILDIR?

Bu araştırma Kur'an'ı değiştirmez. Dahası o'nun üzerine Müslümanların inancını da. Fakat onlar, mesela İslam yazarlarının temelde şüphe götürmez en eski metin kanıtlarını, şarkiyatçıların da hazmettiği Kur'an'ın ağız yoluyla değişmeden anlatımı, kabullerini sarsmaya uygundur.

Şayet biz yukarıda kazanılan bilgileri hem /a:/ ve hem de Arap harfleri sebebiyle ya'/y/ harfini anlatabilirsek, bu güne kadar açıklanamayan bulmacanın bir kısmı çözülür. Mesela, İbranice'de Satan, Araplar nezdinde niçin (شيطان) Şeytan'dır? ve İbrahim (ابراهيم) niçin İbrahim konuşuluyor da Yahudi ve Hristiyanlarda olduğu gibi Abraham değil. Niçin Kur'an'da Tora (توراة) (Tevriyah) gibi yazılı? Cevab, şimdi yukarıda formüle edilen imla gelişmelerinden çıkarılabilir ki, burada uzun /a:/ olarak yorumlanan bu (Yâ), Satan -Abraham ve Tavrata'ı Arapça yorumlamaya anlam verir. Satan ve

Abraham misallerinden açıktır ki, Arapça'nın imla gelişiminin belirli bir döneminde Arapça yazı stilinde duran **Yâ'**daki uzun /a/'nın normal bir /a:/dan farklı ifade edilmemesi gerektiği anlaşlamamıştır.

Satan ve Abraham'ın bu tarihi telaffuz tarzı, şayet (**Yâ'**) Sadece /i!/ veya /ay/ yerine konulursa, onun yeni yorumundaki yazı resmine uyabilir.

Belki hoşla gitmeyen bir sonuç, bu aşırı düzeltme kendi içinde, İslâmî geleneğin şimdi Yahudi ve Hıristiyan bilgisinden çıkartılabilmesi için uygun bir istektir. Eski özel yazı bilgisi güvenilir ifade kabul edilen, Şeytan ve İbrahim olmasını gerektirir.

Yoğun gözlemler San'a parçalarının özel ayrılıklarını (Kahire) referans metninde gösterecektir. Bu benzer yayınlar üzerine geriye bakış, referans metninde de bizzat benzer bakışları yönlendirecektir.

Bütün Kur'an, geniş, kapsamlı, her bir eski benzer parça olarak tabii ki bu eski imla kısmına ait olduğu için Kahire Kur'an'ındaki benzer eski yazımla imla reformu değmemiş, aynı şekilde kalmış olan metinlerde özdeşleşmeye izin verir.

Beklenti tahmin edilemez değildir. Daha sonra gerçekten karanlıkta kalan Kur'an parçalarının aydınlanacağı bu güne kadar (bilimsel olarak savunulabilir) bütün anlamları/ yorumları içine alan Kur'an'ın dil problemleri üzerine dilde, iç İslâmî dilsel ifadeler, hem de dini ifadeler mümkün olduğu kadar görünecektir.

Biz tamamen hipoteze (varsayım) dayalı bir örneğe geri dönüyoruz.

Yukarıda detaylı anlatılmıştı.

La **ilâhe** illâ huve **ileyhil-** masîr.

Her iki kalın siyah harf ile yazılı kelime Arapça yazı şeklinde aynıdır. Her iki yazım şekli eşit yorumlansaydı, her ikisi ilah olarak "Tanrı" okunsaydı, bu cümlenin tercümesi: "O'ndan başka tanrı yoktur, kaderlerin tanrısından" olurdu. Şimdi hangisi güzel "O'nun nezdinde her şey sona erer" geleneksel Kur'anî anlam mı veya o yoruma karşı İncilî anlam mı. Sadece bu ayette, bu **İlâha**, **İleyhi** ve **al-masir** arasındaki tekil bağlantı verilebilseydi seçenek, iyi ve kötü kaderlerin tanrısından yana açık olurdu.

Şimdi bir çok paralel Kur'an formülünden de "Kader" al-masir ve ilâ, ileyhi propozisyon bağlantısı daha iyi anlaşılır ki, yorum "Kaderlerin Tanrısı" olarak öne sunulan bir son sayılır, o halde yazım şekillerinin geleneksel anlamları muhafaza edilmelidir.

Eğer, Kur'an içi paralellikte bir formüle eksikliği varsa, anlam karanlık ve bir yer için geleneksel yorumda 3, 10 veya 20 yorum sunuluyorsa –

kısaca: günümüz dil bilimi de talep ediyorsa, Kur'an'ın yorumunu ilk aktarımların yazı iskeletine kadar geriye götürmek yasaldır. Bunlarda San'a Kur'an'larıdır.

III. Kur'an Yazılıminın Başlangıcı

Sana'daki Kur'an Parçalarına Tedvin İlmi ve Sanat Tarihi açısından bakış.

Hans Caspar Graf von Bothmer*

Sana'daki büyük camiden alınan Kur'an parçalarının tamir edilerek mikrofilme çekilmesi, 1987'den 1992'ye kadar ve birkaç kere kesintiye uğradıktan sonra 1996-1997'de Saarland Üniversitesinin üçüncü projesi olarak benim gözetimim altında sürdürüldü. "Dış İşleri Bakanlığı El Yazmaları Projesi" planlanmış bir biçimde sonuca ulaştı. Böylece bizim o zamana kadar sadece üzerinde tahmin yürüttüğümüz veri yığınları hakkında ayrıntılı anlatmak ve düzeltmeler yapma fırsatı bulduk.'

Sure ve ayetlere göre belirlenen, satır sayısı ve azami satır uzunluğunun birleştirilmiş demirbaş numaralarının yazıldığı, fakat tahminen 1500-2000 parçadan sadece 280'inin yazıldığı, 1992'ye kadar (varolan, bilinen) fakat bir parçaya tahsis edilmeyen aşağı yukarı 2000 parça filme çekilmiştir.¹⁵ Demirbaşları verilmiş parçalar bugünkü haliyle de parça halinde olan ve hala ayırt edilebilen 926 farklı Kur'an el yazısından gelmiştir. Yaklaşık hiç biri elimize tam olarak ulaşmamıştır. Bazılarından sadece birkaç kağıt bazılarından da yüzden fazladır. Burada biz el yazmalardan ziyade parça guruplarından bahsedebiliriz. Bununla da bir şekilde Nass bir olaydaki zorluğu kastetmek istedik. Bütün bu el yazmalarının malzemesi parşömen kağıdır. Sadece farklı hayvanlarınkinden olduğundan değil, bunun dışında da

* Dr.Hans-Caspar Graf von Bothmer. Doğ. 1942 Kiel. Eğitimi: Sanat Tarihi, Klasik ve Hristiyan Arkeolojisi. Semitic ve İslam Bilgisi München, Freiburg ve Londra. (SOAS) Doktora: 1971 München. 13.yy. Arab Kitap Süslemeciliği üzerine çalışması . DAİ. ile İstanbul'da Batı Anadolu mezar bölmeleri üzerinde bilimsel çalışma. (Norsuntepe), 1971 / 72 Mısır Devlet Müzesinde bilimsel araştırmalar. Merkez Enstitüsü Sanat Tarihi ve müze bölümü Bayer Devlet İdaresinde Münih'teki Saraylar, Bahçeler, Göller çalışması. 1973'ten itibaren Saarland Üniversitesinde kitap süslemesi ve resim arşivinde, 1978'den itibaren akademi üst yönetiminde çalıştı. 1977-78 Avrupa Dışı Eğitim Kürsüsü temsilciliği, Heidelberg Ün.'de sanat tarihi, 1979-84 Almanya'da Doğu El Yazmalarının kaydedilmesi (Bayer Münih Devlet kütüphanesi) Münih'te (1982) sergi çalışmaları. Münih ve Saarbrücken 1982 vs. 1987 Münih, 1983 Frankfurt ve Essen,1985, Gotha 1997. Doğu Alman Ülkeleri sanat ve arkeoloji bölümü 2. sözcüsü olarak çalışmıştır. Doğuda Yazı, resim ve kitap teması üzerinde oturumlar.1981 Frankfurt, 1982 Münih Ün.1983'ten itibaren Arap el Yazmaları Restorasyon ve kategori çalışmaları.vs.

¹⁵ Asıl olan 15 binin üzerindeki Parşömen parçasından 850-900 kadar farklı el yazması korunmuştur.

belirgin kalite farklılıkları göze çarpmaktadır.¹⁶ Ortaçağın batılı el yazmalarını tanıyan birisi olarak parşömenin kullanımını sözkonusu etmeye bile değmemektedir. Zira İslam dünyasında kağıt İ.S. 8. yy.'dan¹⁷ beri bilinmektedir. Hatta İ.S.10.yy.'da da o kadar çok üretilmiştir ki, İ.S.1000'den itibaren üretilen pahalı parşömenlerin yerini tutmaktadır. Kuzey Afrika ve İspanya hariç, buradaki bulunan yazı türlerinin çeşitliliği sadece zamana ve bölgeye atfedilmemeli, daha çok tanınan kişisel yazılarla açıklanmalıdır. Fakat bunun için birçok varsayım vardır. El yazmalarının bir çoğunun Yemen'de oluştuğu hakkında çok delil vardır. Bu fark kesin olarak tespit edildi, buna rağmen geçici olarak Hicazi ve Kufi olan iki yazı türünden bahsedilmektedir. Her iki terim de bir yığın dizin kapsayan toplama kavramlardır.¹⁸

Arap "Papyri"'nin benzerliğinin de gösterdiği gibi en eskisi 22.H. yılına dayanan Hicaz yazısı bu iki gruptan daha eski olanıdır.¹⁹ Hicazi yazısı daha ince bir tüy ile yazılmıştır. Kelime ve harflerin üst kısmı daha uzunca-dır. Ama asıl harflerin kufiye karşı daha kısa olduğu bilinmektedir. Buna karşın daha genç 1.yy'da kullanılan kufi yazı daha kalın bir tüy ile yazılmıştır. Bu onun karakteristik özelliğidir. Bu yazı başlangıç açısından yukarıya doğru ise kıl kadar ince bir çizgi çekmemize örnektir.²⁰ Özel şekillerden hariç "İslastenler" tutarlı ve paralel olarak düzenlenmiştir. Bu da başkalarının yanı sıra, kufinin "dikiyazı" karakterini vurgularken Hicaziyi de İtalik (eğik) olarak nitelendirmektedir.

Şaşırtıcı olarak Arap yazısının, Arap diline nazaran kayda değer İslam öncesi bir tarihi yok. Sadece bir avuç içi kadar kısa ve kazanmış şekildeki yazılar tarihi olarak adlandırılabilir. Arap yazısının Sami dilinden mi yoksa Nabatî dilinden mi geldiği tartışmalı fakat Nebati daha önceliklidir²¹ ve 10

¹⁶ S. Ursula Dreibholz, Sana'dan Buluntu, Parşömen üzerine ilk İslam dönemi el yazmaları. Peter Rück (Hg) Parşömen- Tarih, yapı, yenileme, üretim, tarihi yardımcı ilimler. Peter Rück, Bd. 2.Sieg-maringen 1991. S. 299-312. bes. S. 301.

¹⁷ Eğik çizgi ile ayrılan tarih çizginin önünde İslami kronolojiyi, Çizginin ardında Miladi kronolojiyi veriyor.

¹⁸ Eski yazı tarzlarının sınıflandırılması için titiz bir çalışma. S. François Deroche, *Les Manuscrits du Coran. Aux Origines de la Calligraphie Coranique*. Bibliotheque Nationale, Departement des Manuscrits. Catalaue des Manucrits Arabes. 2e partie. Manuscrits musulmans, tome 1. 1. Paris 1983. (Ich zähle D'roches Gruppen Al und Bla zum Hicazi) Karşılaştırınız: Mükemmel resimlerle...

¹⁹ François Deroche, *Les Manuscrits du Coran en Caracteres Hicazi*. Position du probleme et elements preliminaires pour une enquete . Quinterni 1. Fondazione Ferni Noja Nosedà., Studie Arabi İslamici. Les 1996

²⁰ S. Bothmer, Kur'an'da Mimari Resimler. Yemenden Umeyye zamanından Muhteşem bir el yazma. İn: Bruckmanns Pontheon, 45. 1987. S. 4-20.

²¹ Adolf Grohmann, Arab Paleografisi. 11. Bölüm. Yazı sistemi. Lapidar Yazı.= Avusturya. Akad. D. Bilimleri, Phil, hist. Kl., Muhtıra, 94. Bd. 2. Abh. Viyana 1971 (Bes. Kap. S. 7-33. Beatrice Gruendler, the Nabeteian Era to the Arabic Scripts. From the Nabeteian Era to

yıl içerisinde Arap yazısı 7.yy.'da yeni dinin hizmetleri ve çiçek açan yeni kültürün karakteristik şeklini farklılaştırmıştır. Bu da İslam'ın en eski temel yazılarını yani Papyri ve kazı (Griffito)²² yazıları, Sana'daki Kur'an parçalarını oluşturmaktadır. Onların tarihlendirilmesi zaruridir. Gelişimi ve tarihi akışlarını idrak etmek problemler doğurabilmektedir. Bunu iki vakıa belirginleştirmektedir. Sana'daki onikibin parçadan sadece bir tanesine tarih atılmıştır.²³ Tarihi 357 Ramazan ayı = Ağustos 968' tekabül etmektedir. Bu en sık sorulan soruya, yani bu Kur'an parçalarının hangisinin en eski olduğu sorusuna, çok geç verilmiş bir cevaptır. Üstelik de bu bilgiye ait verilerin en eskisi, güvenilir olanı (direkt sahibinden alınmasa da) birinci elden kaydedilen ve Arapça el yazmaları olarak 3.yy.'dandır. Bütün bu yy.da hatta tüm İslam dünyasında sadece 40 tane veri ele geçmiştir.²⁴ Bu yüzden de parçaların yaşlarının tespit edilmesi için başka yollara başvurmak gerekmektedir.²⁵

Şüphesiz bu el yazmalarının oluşum tarihleri hakkında bilgi edinilmeden de birkaç soru araştırılıp ve ona cevap verilebilmektedir. Bu Kur'an parçalarının ortaya koyduğu sanat, tarihsel sorular içerisinde. Mesela: İşleyiş, yapı ve yazmaları süsleme (Resimleme) gibi. Ben uzun zamandır bunun hakkında çok gelişmiş araştırma hazırlıyorum.²⁶ Bu bir kitap şeklindedir. İleride de sözü geçmişken yazmaları resimlendirme hakkında konuşacağım.

Nasıl ki, bugünkü basılan sure sıralamalarında ve imlada değişimler olmuşsa²⁷ (bunlar kendi çapında bin yıllık geleneklerdeki el yazması aktarmaları muhafaza edilmiştir.) Sana'daki bulunan ve vahyedildikten sonra

the Frist İslamic Century According to Daten texts HARWARD Semitic Studies 43. Atlanta 1994. Bir özel sapma pozisyonu Genç Françoise Briquel- Chatonnet, De l'aramien â'arabe, in: François Deroche- Francis Richard (Hgg.) Schribes et Manuscrits du Moyen-Orient. Paris 1997, S. 135-149.

²² Sa'd 'Abd al- Aziz al-Raşid. Kitabat İslamiya Min Makka al- Mukarrama. Al- Riyad 1416/1995

²³ Cod. Sanaa 00-00-18. 13. cüzün sonu/ 26-Hizb 14: 52'de

²⁴ François Deroche, Les Manuscrits arabes dates du 111 e / 1x e siecle, in: Revue des Etudes İslamuques 55-57. 1987-89 (1992) S. 343 ve devamı.

²⁵ Bothmer, *Qur'anic Manuscripts from Sanaa: the Problem of dating early Qur'ans*, egain. (Beitrag zum Symposium "quranic Studies on the eve of the 21st Contry") Leiden, Juni 1998. S. 177-180. Abb. S. 185- 187.

²⁶ İslami yazı sanatının ustalık eserleri için, S. Bothmer'den geçici bir taslak: San'a Büyük camide bulunan el yazmaları, Kur'an yazısı ve donanımı. Yemen'de bulunmuştur: Werner Daum. Mutlu Arapların Üç bin Yıllık Sanat ve Kültürü. İnsburg-Frankfurt Ammain, 1987. Md. 177-180. resim Md 185-187.

²⁷ Daha geniş bilgi için bkz. Gerd- Rudi Puins, *Observations on Early Qur'an Manuscripts in Sanaa*; Stefan Wild (Hg). *The Qur'an as Text*. Leiden 1996. S. 107-11.

yazılan, eski Kur'an yazmalarının dış şekli de o zamandan beri fikrimce birçok kez değişmiştir. Bu açıdan bu tür değişimlerin ne bir kere, ne de sürekli olduğunu tahmin edersek bu durumu, bugüne ulaşması için bir gelişim süreci olarak görebiliriz.

Yüzlerce parça gruplarının formatı Oblanges'tir. Yani kağdın eni yüksekliğini geçmektedir. Bu tür formatlar İslami kitap üretiminde en eski format olarak kullanılmaktadır. Fakat oğunluk Hicazi El Yazmalarının dikey formatta olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda yatay formatta da yazmalar vardır. Bunları oranlarından dolayı bugün geçerli olan Kufi el yazmalarından ayırt edebiliriz. Onun yüksekliği eninin yarısından daha alçaktır.²⁸ Tam aksine Kufi el yazmalarının da çoğunluk olarak formatları yataydır. Mukayese edildiğinde az sayıdaki Kufi olan dikey formatlar kesinlikle onlardan önce oluşmuştur (yani 10.yy.da dikey formata yapılan geiştin sonra). İleriki yıllarda ortaya çıkan özel formatı tenzih edersek, bu formata doğu kufi (Mağrabiş) yazısı da denilir. Bu da çoğunlukla kp şeklindeki formatla karşımıza çıkar. Öyle görülüyor ki İslami kitap üretimi geleneksel olarak geç antik ve komşu olan Hristiyan kültürlerinden dikey formatı almış, Hızla yatay formattan vazgeçmiştir. Bunu belki de 1.yy.daki madeni para reformundan sonra eski örneklerden ayrılmak için kesin olarak yapmışlardır. Tıpkı batıda olduğu gibi ileriki yıllarda da İslami el yazması geleneği için bir sayfadaki satır sayısının aynı kalması gayet tabii idi.

O zamana kadar nadiren değişiklik fark edilmiş ya da bildirilmiştir. Böylece San'a'daki parça gruplarının %22'si: tam olarak 926'dan 208'inin satır sayılarının değiştiğini tespit şaşırtıcıdır. Bu Kur'an parçası gruplarının içerisinde bir satır sayısı çok defa geçmektedir. Fakat bu sapmalar onun da dışında komşularının da ötesindedir. Resim 5 ve 8 'de gösterildiği gibi bazen 23 satır bazen da 27 satır bir sayfada olabilir. Sapmalar 19 ile 39 arasındadır. Sıkça fakat Allah'a şükür her zaman vukuu bulmayan bir sapma söz konusu, bu da yazının değişmesiyle bağlantılı bir durum. Farklı yazıcıların işleri kesinlikle eski zamanda daha anlaşılabilirdi. Sonraki dönemde yazılanların, yetenekleri ve standartları gclendiği için yazıcıların değişmesi bir araştırmaya tabii tutulmalıdır.

Diğer bir düzensizlik de, son bin yıl ve daha fazla zamandır düşünülmeyen satır uzunluğudur. Matbaacılık kavramında formüle edilen ilk zamanlar kullanılan değişken satır (Plattersatz) kısa sürede yerini sabit satıra (blocksatz) bırakmıştır. Fevri durumlarda satırbaşlarında kayıt dahi tutul-

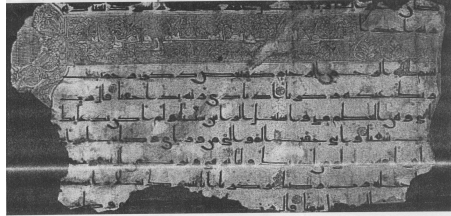
²⁸ Sana'da sadece 22 (90 kadar değil. (s Puin 1996 Yukarıda 27. Not) S. 108) parça gurubu Hicazi Formdadır. Bunların 8'i Yan formattır.

mamıştır.

Kapalı bir deftere olan ihtiyaç Arap yazısının özelliklerinden daha yaşlıdır. Arap yazısı şimdiye kadar zamansız çeyize benzetilmektedir. Meselela şiirdeki mısra sonlarıyla yada Kur'an satırlarının sonunda istenilen esnekliğe ulaşılmasını sağlamaktadır²⁹. Sana'daki Kur'an parçaları Arap yazısındaki esnekliğin Kur'an yazımındaki kullanımından daha genç olduğunu göstermektedir. Arajmanlar aynı zamanda yazan-yazdırmanın çabasını, yazının yansıyan tarafının kümelenişini de göstermektedir. Bu yüzden satır dolduracı şeklinden bir çıkış yolu bulunmuştur. Bu bizdeki (-) işaretine benzemektedir. Ama işlev bakımından hiç ilgisi yoktur.

Hemen hemen her yazının bir mısra bölme işareti vardır, mısranın sonunu gösteren özel işaretler belirsiz olan yer olarak hangisinin daha eski olduğudur. Ya her birinin ya da on mısradan sonra, her iki tarzda kullanılmıştır. Bazı yazılarda da hiçbir şekilde mısra işaretlemeleri yapılmamıştır. İşaretler daha sonra yerleştirilmiştir. Bu da bir özellik olarak dile getirilmektedir.

Yazıcının aynı mürekkebi kullandığı metinlerden birçok parça grubu bulunmuştur; yazıcı her mısradan sonra özdeş olan mısra ayırıcı işaretler koymuştur. Bunlardan da her onuncusu, belki sayımda kolaylık olsun diye daha belirginleştirmek için kırmızı çember (daire) daha sonra her beşinci mısra özel bir işaretle gösterilmiştir. Bu işarete "Damla Şekilli" denilmiştir. Nadiren bu damlaya benzemektedir ama çoğu zaman asimetric bir damlaya benzer. Ama kastedilen her zaman He' dir, onun rakam değeri 5 'tir. Birlerin, beşlerin, onların, ellilerin, yüzlerin şekil ve bazen de renge göre ayırt edilmiş parça grupları vardır. Bu da belki daha hızlı bir kontrol içindir ve başka bir sistemde vardı-belki aynı zamandadır, ama yer olarak başka bir yerde kullanılan bu sistemde, kullanılan şeklin harfi içermesi ve onun değerini kastederken, aynı zamanda her onuncunun da bu şekilde belirginleştirilmesi esastır. Böyle bir tür zamanla terkedilmiştir.

Resim-7 Kod: Sana 10-27.1: Muhteşem bir sure ayracı. 18 ve 19. sureler arasında. Sure başlığı olarak kompoze edilmiştir. Az bir cila boyalı renkte altın-Kufi tarzı yazı- Allahın adları ayet ayracı gibi bir malzeme ile altınla belirginleştirilmiştir.Hicri 4 /10.yy.

²⁹ Deroche, Les Manuscrits du Coran (S. Yukarıda 27. Not)S. 108) de vurguluyor. "la facilite avec laquelle Les scribes pouvaient allonger les ligatures de l'écriture".

Bir başka önemli görev surelerin birbirinden ayrılmasının ön plana çıkarılması. Başında surenin sonunun olduğu satırın kalan kısmını boş bırakmak suretiyle ve onu takip eden surenin de yeni bir satıra yazılmasıyla bu ayırma işi kolaylıkla yapılmıştır. Kısa süre sonra “durak” olarak boş bırakılan tüm bir satırın değeri anlaşılmış ve küçük aralıkların bırakılması tercih edilmiştir. Boş satırların yerine nakış şeritleri³⁰ verilmiştir. Bunlar çizilmiş ya da renkli olabilmekteydi. (bakınız resim 2) Yazının devamında her sureye bir isim verildiği için, bu isimler nakış şeridinin içine alınabilirdi. (bu ya açık sebebiyle) birlikte bu çerçeveli bir alanın içerisine yada nakışın etrafını düzenleyecek şekilde yazılmıştı. (Bkz. Resim 7)³¹

Belki dikkat çekmiştir ben “ sure başlığı “ kelimesini kesinlikle kullanmadım. Yaklaşık olarak değil, bazen eski Hıristiyan İncil el yazmalarında olduğu gibi, alt başlıklar gerçekten de üst başlıkların önüne geçmiştir. “Falanca surenin sonu” tanımlamanın en eski biçimidir.³² Sayı olarak ise “Falanca surenin başlangıcı”nın işaretlendiği parça grupları ağır basmaktadır. İlginç olan da, Sana’daki parça gruplarından özellikle bir tanesinden önemli bir şekilde “ X surenin sonu Y surenin başı” şeklinde not düşülmüştür.³³ Başının işaretlenmesiyle gelişim henüz tamamlanmamıştır.

Bilindiği gibi, bütün basılmış nüshalarda başlık “Falanca sure” ‘dir ve onun ayet sayısı ile indirildiği yerin belirtilmesi takip eder (ki bu da Sana’da bulunan parçaların hiç birinde yazmamaktadır.) İyi bir tesadüftür ki değişim, bugün geçerliliği olan çözüme göre hala kullanılan yapı malzemesi parşomentin ileri sürüldüğü gözlem sürecinde düşmüştür. Sana’daki parçaların “Falanca sure” şeklinde başlıklandırılmaları “Fatihanın başı” şeklinde olanlardan sayıca fazladır. Ben burada bu değişimin, belki nesiller sonra, alt başlıkla ana başlığın değişimi olarak yapıldığı kanısındayım. Belki bir gün kendi kendilerine sordular” neden hep falanca surenin başı “ diye yazıyoruz. Ne peki ? Bir başka tabirle ikinci değişim önceki alt-ana başlık değişiminin hatırlanılmasının kaybolduğunu göstermektedir.

114 sureden her biri, 9. hariç besmele ile yani “Rahman ve Rahim olan Allah’ın adıyla” şeklinde başlamaktadır. Yıllardan beri bismelinin

³⁰ Palimpsest- Elyazması Kod. Sanaa 01-27. 1, Görünüşe bakılırsa 1. Hicri yy’dan 2. yy dönümüne kadar oluşmuştur. Silintili 1. gurup üç süs bandından oluşur. Karşılaştırınız: resim 2. Görkemli sure ayrıçları. Kod.- Sana 20-33. 1 (Bk. Resim 9) tamamen asıl olarak, 1. yy’ın son on yılına ait el yazmalarına dayanır.

³¹ Karşılaştırınız- Gerd- Rudi PUIN ve benzerleri. Sana Mushafları. (Düzenlenmiş katalog. Dâr al- Âtâr al- İslamiyye, Kuveyt Ulusal Müzesi.) Kuveyt. 1985. Nr. 42. Resim sayfa 46.

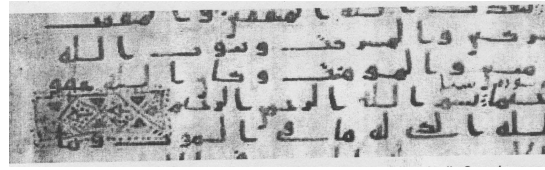
³² Bkz. Bothmer’in Erken İslam Kur’an donanımı. Sanada büyük camide bulunan el yazma şaheserlerinden/ Yemen. Sanat ve antikalar 1986, defter 1, Resim 7.

³³ Bakz. Bothmer. Erken İslam Kur’an donanımı. (Not. 32) Resim. 5.

surenin bir parçası mı yoksa ayete mi katılmalıdır ya da okurken kısık mı yoksa yüksek sesle mi okunmalıdır şeklinde çeşitli fikirler vardır. İlk parçalarda Besmele bazen parçanın başında, beklenildiği gibi duraktan sonra bulunmaktadır. Şekli ya da değil, iki sureyi birbirinden ayırmaktadır. Fakat başka bir yerde bir surenin sonunda yer alır ve onu durak takip eder. Resim 8 Bismelenin böyle bir durumdaki halini göstermektedir. Bu resim 5 'deki el yazısıyla aynıdır ve ondan bir kesittir. Fakat burada Besmele durağı takip eder; ilk harfleri soldan itibaren tanınıyor.

Başka kütüphanelerin el yazmalarında bir paralellik bilmiyorum, yine de Brohmann 40 yıl önce burada bahsi geçen özelliğe dikkat çekmeden bir açıklama yapmıştı: bir Papirus parçasında surenin sonunu şematik nakış takip eder (yani tamamlar) ayrıca Besmele'nin üstünde ve solunda da nakış tekrar edilir.³⁴

Besmele'nin yerleştirilmesi için bu kadar seçeneğin olması., Scwaly'nin bir yerden Zemahşeri'den (öl 538 H) yaptığı alıntıyı hatırlatıyor. Bunun devamında ise Medine ve Suriye geleneğine göre Besmeleyi "sureler arasında sadece bir ayırıcı işareti olarak görmüştür". (Benim tarafımdan vurgulanmıştır.)³⁵

Resim-8 Kod: Sana 01-28.1: küçük bir süs bandı süre ayırıcı olarak besmeleyi takip ediyor. Hicazi örnek. 33 ve 34. sureler arasında göze çarpmayan bir durak üzerinde sure ismi sonradan yapılan kırmızı bir renkle eklenmiştir. H. 2.yy öncesi/1. yarı 8.yy

Ortaya konulan bu gözlemler Müslümanları tedirgin etmemeli çünkü onlar henüz kurulu bir kanun (düstur)'dan sapmalar yapmamaktadır. Vahyedilen metnin yazıya geçirilmesi ve görsel bir yapıya büründürülmesi bu tür kuralların ince, uzun, daha sonra tarihlendirilebilen bir süreçten çalışılarak konulduğu gözükmektedir.³⁶ Burada aşikar olan bir gelişimin yönünün daha büyük bir düzene ve ölçüye doğru olmasıdır. Bununla resimsel donanımda simetri için olan çabalar ve ilk önce tek sayfaya, fakat yakın zamanda açılış sayfasının her iki tarafına da konularak yazı ile süsleme arasında uzlaşma sağlanmıştır.

³⁴ Adolf Grohman. *The problem of dating early Qur'ans*, Der İslam, XXXIII 1958, Sayfa. 213-231:Papyrus Michaélides 190, S. 228 ve devamı ve Taf. IV.

³⁵ Theodor Nöldeke, *Kur'an Tarihi. II*. Kur'anın toplanması 2. Baskı. F. Schwally tarafından adapte edilmiştir. Leipzig 1919, S. 79. Not. 1.

³⁶ Bu elyazmalarının bazıları ile, erken kaynakların haberleri doğrulanır, haber verenlerin güvenilirlikleri tanınır. Bu araştırmalar sonucu elde edilen kazanç, Wansbrougs'un tezinde şüphe atfettiği gibi çok az olarak asla hesaplanmamalı.

Kur'an'ın mükemmel halini alma sürecinde önekilere daha gelişmiş yeni yazıların eklendiği ve son halini alması için yeni düzenlemelerin yapıldığını ispatlayan bir çok örnek vardır. Bu her zaman kolay olmamıştır. Mesela sure başlığı için yer açılırken, sure ayırıcı nakışların silinmesi gibi.³⁷

Ben son olarak Sana yazmalarının biçimindeki bütünlük, Hüsnu-hat ve bu harika el yazma eserlerin resimsel donanım zenginliğine değinmek istiyorum.³⁸ Onda da modernleşmeler gözlemlenebilmektedir. Böylece basit ve ilk olan sistemdeki ayetlerin belirtilmesi farklılaştırılmıştır. Ve aynı zamanda sure isimleri tekrar edilmiştir. Ayrıca bunu başka yerlerde olduğu gibi kenara konularak değil, el yazmalarının arasına altın yazıyla uygun bir şekilde yerleştirilmiştir. Sureleri birbirinden ayıran nakış şeritleri yer yer anlaşılacaklardı. 9. resimde bitki motifleriyle geometrik şekillerin birbirleriyle ne denli bir fanteziyle kaynaştırıldıkları açıkça gözükmektedir. Sure ayraçlarının motif zenginliği ve vardığı üslup özellikleri onların Emevi dönemindeki (661-750) sanatla akrabalıklarını gösterir. Tıpkı birçok basın mozaik, alçı, ağaç ve fildişi oymalarında, kumaşa da olduğu gibi, Yazının tarihlendirilmesi, biri harikulade kozmogram diğer ikisinin de karmaşık yapı sitilinin gösterdiği toplam üç tane, tam sayfa resim sayesinde belirginleşmektedir. Onlar belirli bir insanın resmi değil, en seçkin iki cami tipinin ideal gösterilmiş halidir. Her ikisi de Emevi halifesi Abdülmelik'in oğlu el-Velid tarafından yapılmıştır. O aynı zamanda Kudüs'teki Mescid-i Aksa'nın mimarıdır. Onun direktifi ile anıtsal yapılar hayata geçirilmiştir. Bunlardan bir tanesi bizim de tanıdığımız Şam'daki Ümeyye Camii'dir. Öteki, Medine'deki Peygamberin Mezarının üzerindeki Camii tekrar edilen değişiklikler ve aralıksız gelişimler sonucu tamamen değişmiştir. (Bkz. başlık ana resim)

Yapısal ve sanatsal delilleri dayanarak ben el yazmalarını 710-715 (el-Velid'in yönetiminin son yılları) arasında tarihlendirebilirim. Benim bilgi ve tecrübelerime dayanmaksızın bir başka kaynak daha sonra C14 metoduyla yaptığı sosyal bilimsel araştırmada ayarlanılan bir sonuç ile oluşum tarihini "657-690" arası olarak tespit etmiştir.³⁹ Bununla sanat tarihi metodlarının ilacı sorgulanıyor mu? Bence değil. Çünkü biz farklı farklı tarih veriyoruz. Sosyal bilimci Materyalin toplanmasındaki zamanı, sanat Tarihçisi ise kullanımındaki sonucu araştırır. Ayrıca böyle bir el yazması üretimi yıllar hatta on yıllar sürebilir. Ölçüleri 51x47 cm olan 520 devasa kağıttan oluşmaktaydı

³⁷ Bkz. Örn. Resim 4. Bothmer, Erken İslam Kur'an Donanımı. (Bkz. Yukarıda Not. 32)

³⁸ Kod. Sana 20-33.1, Bkz. Bothmer, Kur'an'da Mimari Resimler. (Bkz. Not. 20).

³⁹ Bu tarz araştırmaların dinsel bilimlerde güvenilir sonuçlar verip vermeyeceği sık sık sorgulanır ve genellikle çekinilir. Buna karşılık çok pahalı olduğu da konuşulmalıdır. (Bir denemenin tesbiti bin mark civarına malolur). Diğerlerinde sonuçların net olmayışı genellikle bu olaya göre çok daha büyüktür ve özellikle de geleneksel metodun uygulanmasında.

ve 20 satır sayfa başı Kur'an metni ile yazılı binden fazla sayfadan oluşmaktaydı. Yazının harikulade gözükmesi, yazım tarzının özellikle emek verilerek yapılması sonuc çitasını yükselmiştir. Bu özel yazı tarzı hattatın kaleminin harfleri ve kalem basit bir şekilde değil de (mikroskobik gözlemler sonucu ve mikroskobik alıntularla da ispatlanabilir) harflerin resimlerini birebir tamamlayan çizgiyi takip ederek oluşmuştur. Buna daha sonra özel ve zaman olarak yoğun olan üretim aşamasında titizlikle yapılan çizimler eklenmiştir.

Resim-9 Kod: Sana 20-33.1: Sure ayracı 75. ve 76. sureler arasında katlıdır. Farklı motiflerle vurgulanmıştır. Geometrik sol, birbirine yapışmadan filizlenmiş palmye tomurcukları ve sağda dağınık üzüm taneleri daha sonra bunun üzerine yazılan altın sure başlığı açık olarak tanınabilir. Seçkin Kufi Kudüs'teki kaya kubbesinin mozaik yazıtlarıyla benzerlik gösterir. H.1.yy. sonu / tahmini MS. 710-715.

Benim öne sürdüğüm tarihten daha önceki bir tarihlendirmeyi iki zorluk karşılamaktadır. Birincisi: Yapı resimleri (çizim) gösterilen örneklerin temsilcilerinden daha eski; bu ise burada değinmeyeceğim birçok soruya sebebiyet vermektedir. Diğer taraftan hattatın fikrine ve pratik tecrübesine dayanan özel bir birleşmede tasarı ve ayrıntı gözlenmektedir.

Bu tecrübe parçalanmış el yazmalarının başlangıç ve bitişte çok fazla kayıp gerçekleştiğini öğretmektedir. San'a'daki bulgular bunu tasdik etmektedir. Çünkü 926 parça grubu içinde birinci sure yedi defa, son iki sure de beş defa yazılmıştır.

Bu bağlamda Kur'an'ın metninin kurallara uygun olarak tarihlendirilmesinde oluşan soruların derlemeleri kurallara uygun olmazdan önceki dönemde aktarılırken ne birinciyi ne de son iki sureyi içermediği sorusuna yakındır. Ne yazık ki bulguyu aktarmak mümkün değil

Sadece bahsi geçen son parça grubu kesin denilebilen bir tarih ile 1.yy.ın 2.yarısı ile bu sorular için bir anlam ifade etmektedir. Muhafaza edildiği kadarıyla, şimdiye kadar görülen çeşitlilikler hariç, metnin tamamı, ayrıca hem ilk, hem de son iki sure içerisinde geçmektedir. Böylece bu yazının son halinin 2.yy.ın sonu hatta 5.yy.da oluştuğu konusuna zıt bir görüştür.⁴⁰

⁴⁰ Dipnot 11 de anılan , Leiden de sunulan iki rapor. Von Fred Leemhuis (groningen) "Origins of the Qur'an as a Textus"

